

Vydává federální ministerstvo financí ve spolupráci se Státní bankou československou a Federálním cenovým úřadem

© SNTL — nakladatelství technické literatury, n. p., Spálená 51, Praha 1

Adresa redakce:
Kraťovská 8, 113 02 Praha 1, Nové Město

Telefón: 26 43 51—8
meziměstské hovory: 26 43 07

Vedoucí redaktor:
Ing. Ivan Kočárník, CSc.

OBSAH

Ing. S. POTÁČ: Bankovní systém v přestavbě hospodářského mechanismu	1
Je. RASSKAZOV, k.e.n. — Ing. A. PAVELKOVÁ, CSc.: K otázce úlohy devizového kursu v socialistické ekonomice	6
Doc. ing. M. SYNEK, CSc.: Pyramidová soustava pro finanční analýzu	12

Přestavba hospodářského mechanismu

Ing. T. JEŽEK, CSc.: Obchodní banky a jejich nové funkce: předpoklady a důsledky	18
Ing. A. VAVRO, CSc. — Ing. A. NOVOTNÝ, CSc. — Dr. ing. K. HOJO, CSc.: Hospodářská sféra o principech nového hospodářského mechanismu	28

Poznámky a zkušenosti

Dr. ing. J. NOVÁK, CSc.: K některým otázkám spojitosti a vybavování domácností předměty dlouhodobé spotřeby	42
Ing. M. GERŽA: Důchodová pozice v plánech zemědělských organizací z pohledu banky	47

Finance a úvěr v zahraničí

Prof. B. V. RAKITSKIJ, dr.e.n.: Zákonitosti a specifika fungování trhu v podmínkách socialistického hospodářství	52
Ing. M. HORČICOVÁ, CSc. — Ing. M. JEŽKOVÁ: Aktivizace finančního trhu ve vybraných socialistických zemích	55

Informace

Ing. I. KOČÁRNÍK, CSc.: 45. kongres Mezinárodního ústavu veřejných financí	67
Ing. P. ZAHRADNÍK: Aktuální problémy sociální politiky v ČSSR a PR	70

REDAKČNÍ RADA: ing. Belo Bosák, CSc., ing. Arnošt Culík, ing. Miroslav Filip, ing. Miroslav Hrnčíř, DrSc., ing. Milan Jurčeka, CSc., ing. Ivan Kočárník, CSc., ing. František Krejča, ing. Vratislav Kulhánek, ing. Hugo Kyslika, CSc., prof. ing. Vladimír Kyzlink, DrSc., ing. Kamil Mikulič, CSc., ing. Oldřich Nepraš, ing. Michal Oláh, CSc., člen korespondent Jiří Petřivalský, ing. Ivan Svitek, ing. Lubomír Šedrla, ing. Stanislav Šourek (předseda), ing. Marián Tkáč, CSc., ing. Vladimír Valach, ing. Anton Vavro, CSc., ing. Jan Velek, doc. ing. Karol Vlachynský, CSc., ing. Jan Vrba, ing. Jaromír Zahradník

Издает Федеральное министерство финансов, в сотрудничестве с Государственным банком Чехословакии и Федеральным управлением цен

© СНТЛ — издательство технической литературы, н. п., Спалена ул. № 51, Чехословакия

Редакция: Краковска ул. № 8, 113 02 Прага 1, ЧССР

Главный редактор:
Иван Кочарник

СОДЕРЖАНИЕ

С. ПОТАЧ: Банковская система в перестройке хозяйственного механизма	1
Е. РАССКАЗОВ — А. ПАВЕЛКОВА: К вопросу роли валютного курса в социалистической экономике	6
М. СЫНЕК: Пирамидная система для финансового анализа	12

Перестройка хозяйственного механизма

Т. ЕЖЕК: Коммерческие банки и их новые функции: предпосылки и последствия	18
А. ВАВРО — А. НОВОТНЫ — К. ГОЙО: Хозяйственная сфера о принципах нового хозяйственного механизма	28

Заметки и обмен опытом

Я. НОВАК: К некоторым вопросам сбережений и сооруженности домашнего хозяйства предметами длительного пользования	42
М. ГЕРЖА: Доходное положение в планах сельскохозяйственных организаций с точки зрения банка	47

Финансы и кредит за рубежом

Б. В. РАКИТСКИЙ: Закономерности и специфика функционирования рынка в условиях социалистического хозяйства	52
М. ГОРЧИЦОВА — М. ЕЖКОВА: Активизация финансового рынка в избранных социалистических странах	55

Информация	67
----------------------	----

přestavba hospodářského mechanismu

DT: 336.71(437)

Obchodní banky a jejich nové funkce: předpoklady a důsledky

Ing. Tomáš JEŽEK, CSc.

Úvod

Skutečnost, že se v laické veřejnosti pohlíží na připravované rozdělení dosavadní „monobanky“ na ústřední banku a na komerční banky jako na další z dlouhé řady různých reorganizací, příliš nepřekvapuje. Mám však za to, že i značná část odborné veřejnosti, která je svým vzděláním a praxí spjata s „provozem“ administrativně direktivního systému, má značné obtíže dostat se za takto determinovaný horizont svého vidění ekonomiky a nahlédnout, že jde o institucionální změnu dalekosáhlého významu, že je přímo nabitá významnými důsledky — že přinese řadu změn a zcela nových situací, u nichž bude třeba učit se je zvládat a chápat jejich význam.

Cílem následujícího článku je ukázat podstatu změn, k nimž dojde, a nové situace a nové úlohy, které budou muset obchodní banky řešit; odpovědět na otázku, proč je možné očekávat, že nový bankovní systém bude zájmům společnosti sloužit lépe; ukázat na jakých předpokladech stál dosavadní bankovní systém, v čem byly tyto předpoklady mylné a co všechno bude třeba změnit v mimobankovní oblasti, aby mohly obchodní banky přinášet ten společenský užitek, který jsou schopné přinášet.

Jakkoli významný je reformní krok oddělení ústřední banky od bank komerčních, přece to není krok primární, nýbrž *odvozený*. Sám o sobě — kdyby se nemělo změnit to podstatné — by vskutku znamenal pouze nákladnou, a tudíž zbytečnou reorganizaci bez naděje na nějaký přínos pro společnost. Naopak tím, že by rozrušil navyké pracovní postupy, zpřetrhal zaběhané informační toky s okolím a ukončil fungující chod vnitřně sladěného soukolí dosavadní banky, by jasně vedl k horšímu. To je také obecně ono hlavní riziko ekonomické reformy vůbec — smysl změn na jednom úseku ekonomiky kriticky závisí na provedení změn i na úsecích dalších; bez těchto současně provedených a zcela určitých změn se ztrácí i to málo, co je jisté, totiž výhoda z rutiny funkčně předvídatelného a známého systému, který během let doznal evoluční cestou řady dílčích vylepšení, jakkoli je možné na jeho celkovou výkonnost pohlížet kriticky.

Co je tedy tím prvotním krokem, který nejenom umožňuje, nýbrž si vynucuje nové pojetí bankovního systému? Tímto krokem je podstatně jiné chápání toho, co je to národní hospodářství, kdo je to ekonomický subjekt a co je to společenský zájem. Tyto otázky jsou naprosto klíčové. Peníze, a tím i obchodní banky

mohou mít své místo jen tehdy, když se národním hospodářstvím bude rozumět něco velmi odlišného, než se jím rozumělo dosud, když ekonomický subjekt, zejména podnik, ale také jednotlivec, bude mít zcela nové postavení, než měl dosud, a když také společenský zájem začne znamenat něco podstatně jiného, než znamenal dosud. Konceptní řešení těchto otázek je konečnou jednoduché, avšak jen v tom smyslu, jak může být jednoduché začít něco *nedělat, vzdát se některých falešných ambicí* a přijmout některá fakta, která dosavadní systém nechtěl vzít na vědomí, a proto vytrvale usiloval o nemožné. Praktické důsledky tohoto koncepčního řešení jsou však dalekosáhlé.

Dosavadní pojetí ekonomiky: peníze versus konkrétní celospolečenský zájem

Dosavadnímu pojetí ekonomiky zcela dominovalo takové vidění společnosti, v jejímž čele stojí autorita, která soustřeďuje veškeré znalosti nutné k zajišťování společenského zájmu. Tento zájem však *nebyl chápán obecně jako zajišťování rámcových podmínek nezbytných k tomu, aby si každý ekonomický subjekt mohl cestou směny obstarávat své potřeby sám na vlastní náklady*, nýbrž byl chápán jako výsledek společného úsilí všech subjektů koordinovaného jedním plánem směřujícím k dosažení předem stanovených konkrétních výsledků.

Jestliže má být veškeré vynakládané úsilí ve společnosti a *veškeré zdroje podřízeny dosahování předem známých a zamýšlených výsledků*, pak dominantní vztahy ve společnosti musejí být vztahy *subordinace*, tj. vztahy vyplývající z podřízenosti a nadřízenosti, splnění příkazů a úkolů, které byly každému subjektu zadány podle jednotného obsažného plánu. Podstata úlohy centra v tomto pojetí je:

- a) formulovat cíle plánu;
- b) dekomponovat tyto cíle do úkolů pro jednotlivé podřízené subjekty;
- c) udržovat strukturu společnosti jako jedné velké organizace a vztahy subordinace, které jsou pro tuto strukturu určující;
- d) nedopustit, aby kterýkoli subjekt sledoval jiné cíle než ty, které mu byly předepsány plánem a které jsou tudíž „celospolečenským zájmem“. Znamená to jinými slovy nedopouštět jakékoli alternativní rozhodování řízených subjektů;
- e) vybavovat řízené subjekty zdroji, které jsou nezbytné pro splnění plánovaných zadání. Nedopustit, aby byly zdroje použity k jiným než k plánovaným cílům, nedopustit tedy, aby ekonomické subjekty pracovaly na své vlastní náklady, nebo – což je totéž – dbát, aby pracovaly jen na náklady společnosti jako celku.

Jsou-li peníze především prostředkem volby v rukou subjektu, který je drží, pak je velmi snadné vidět, že jednou z důležitých funkcí administrativně direktivního systému je *soustavně omezovat na nezbytné minimum úlohu peněz a všech peněžních institucí, zejména banky*. Jestliže byly totiž veškeré podstatné volby provedeny v plánovacím centru, pak možnost volby jednotlivých subjektů, kterou jim dávají peníze, a alokace zdrojů, kterou by prováděly obchodní banky, byly nutně hlavním ohrožením tohoto systému. Plněním funkce omezovat možnost volby zejména u subjektů výrobní sféry, ale také u banky, administrativně direktivní systém zajišťuje nutnou předběžnou podmínku dosahování svého hlavního poslání, tj. *formulovat celospolečenské cíle jakožto žádoucí konkrétní stavy, jichž mají jak společnost jako celek, tak jednotlivé subjekty nabývat*.

Převažuje-li toto pojetí ekonomiky a společnosti, pak je zcela zřejmé celospolečenským zájmem cokoli, co je odvozeno z centrálního plánu. A protože centrální plán má ambici obsáhnout veškeré ekonomické aktivity ve společnosti

a protože jsou tyto aktivity navzájem velmi úzce technicky podmíněny, celospolečenský zájem má tendenci zahrnovat všechny jednotlivosti ekonomického procesu v čase i místě.

Při takovémto pojetí ekonomiky není koncepčně možné rozlišit nějaký „skutečný“ celospolečenský zájem, tj. to, čemu by měla komerční banka každopádně vyhovět, a zříci se ve prospěch takovéhoho zájmu svého vlastního ziskového kritéria nebo rozlišit mez, ke které by měla banka ustoupit, aby si zachovala alespoň nějaký prostor pro aplikaci ziskového kritéria. Řečeno jinak, není možné najít žádný důvod, proč by banka v postavení, které jí v tomto systému připadá, neměla zásadně *poskytovat úvěr na jakýkoli úkol zapsaný do plánu*, takže jediným důvodem neposkytnutí úvěru ze strany banky může vždy být až vyčerpání celkových úvěrových zdrojů, přičemž tento konflikt je z povahy věci jen vnitřním konfliktem centrálního plánu, a nikoli konfliktem mezi bankou a jejím klientem.

Spolurozhodování banky o alokaci zdrojů ve skutečně probíhajících vztazích uvnitř administrativně direktivního systému však reálně existovalo a mělo i svou nespornou váhu; dělo se však — a to je podstatné — v rámci arbitrárně ponechaného prostoru neurčenosti, *jehož meze byly a musely být ze zásadních důvodů libovolně posuvné*. Muselo tomu tak být proto, že subjektivita banky byla určena její funkcí v rámci ekonomického procesu koordinovaného jako celek z hlediska jediného souboru cílů, z nichž některé byly sice formulovány obecněji a v agregované podobě, avšak jenom proto, že schopnost centra stanovit tyto cíle podrobně je omezená, takže centrum *odvolatelně* delegovalo některé pravomoci na nižší stupně řízení. Logika formulace cílů centrálního plánu a navazující alokace zdrojů v administrativně direktivním systému však považuje jakoukoli obecnost nebo agregovanou podobu plánových cílů za nedostatek; směřuje proto, pokud je to možné, k maximálně dosažitelné konkrétnosti a jednoznačnosti. Banku neustále zatlačovala do role orgánu, který je užitečně nápomocný při plnění vytyčených cílů, který však žádná vlastní rozhodnutí o alokaci zdrojů nejen nedělá, nýbrž ani dělat nemá.

Reálně rozhodování banky o alokaci zdrojů by bylo možné a nutné až v rámci ekonomického procesu, jenž se skládá z aktivit velkého počtu subjektů, které sledují nikoli, konkrétní celospolečenské, nýbrž své vlastní cíle a které při tom využívají nikoli direktivy centrálního plánu, nýbrž své vlastní znalosti. Jedním z mnoha těchto subjektů je i komerční banka a jednou z mnoha aktivit je její obchodování s kupní silou peněz. V takovémto ekonomickém procesu mají peníze a peněžní instituce nejen smysl, nýbrž jsou také jediným dosud známým prostředkem, jak tyto nezávislé aktivity koordinovat.

Decentralizace a skutečný celospolečenský zájem

V průběhu doby — po vytvoření monopolistické struktury trhu, která se jevila jako nezbytná z hlediska operačně schůdného a přehledného rozpisu plánu — začaly v centrálním plánu stále více převažovat cíle jednotlivých silných zájmových uskupení, která byla s to prohlašovat zájmy svého podniku nebo odvětví za celospolečenský zájem. Důležité však je, že z hlediska postavení banky, úlohy peněz, resp. úvěrování to nebyla změna podstatná. Stále zůstával zachován princip pasivity peněz daný pojetím ekonomiky jako jedné organizace, která všem subjektům určuje funkci a úkoly ve struktuře ekonomických vztahů, a zejména, která směřuje úsilí všech subjektů k dosažení jednotlivých, *předem vymezených předmětných cílů*.

Skutečnost, že centrum bylo stále méně schopné generovat a prosazovat své autonomně stanovené cíle a že stále více převažovaly cíle prosazované silnými zájmovými uskupeními, znamená jen to, že ekonomika uspořádaná v měřítku celé společnosti jako jediná organizace postupně ztrácela schopnost fungovat podle záměrů projektu, podle něhož byla počátkem 50. let vybudována. Nezna- mená to však, že by se měnila povaha vztahů jednotlivých subjektů v rámci systému jako celku, zejména povaha jejich vztahu k centru. Konkrétně to zna- mená, že cíle jednotlivých podniků, které jim uložil plán, byly častěji jejich vlastními cíli, které se jim podařilo „protlačit“ do plánu, avšak centrální plán a instituce s ním spojené, zejména banka, tu stále zůstávaly jako místo, které podnikům přidělovalo zdroje a které přebíralo podniková rizika a náklady a měnilo je na rizika a náklady celé společnosti. Banka úvěrovala cíle plánu, které byly stále častěji jen vlastními cíli jednotlivých podniků, zůstávala jí však *role určená strukturou vztahů uvnitř systému jako celku, v němž jsou peněžní cíle definičně podřízeny cílům ve sféře reálných statků a služeb*, ať už jsou tyto předmětné cíle generovány jakkoliv a formálně na jakémkoli stupni plánové hierarchie.

Postavení komerční banky a úloha peněz a peněžních informací tak nejsou určovány ani stupněm naléhavosti společenského zájmu, resp. úkolů, které musí banka úvěrovat, ani tím, kolik takových úkolů se známku priority celospole- čenského zájmu je v centrálním plánu zapsáno, nýbrž samotným pojetím ekono- miky, v jehož základu je *ambice determinovat pomocí centrálního plánu pokud možno veškeré stavy ve výrobě, rozdělování a spotřebě*. Znamená to — a to je podstatný závěr — že se *převod současného způsobu úvěrování na obchodní princip nemůže spoléhat ani na nějaké méně závazné, méně konkrétní nebo vol- něji formulované „celospolečenské zájmy“, ani na zmenšení počtu úkolů, které jsou jako „společenský“ zájem formulovány*. Vznik obchodního bankovníctví te- dy v žádném případě *nelze očekávat od decentralizace* v rámci nadále existující plánové hierarchie. Lze ho zakládat pouze na tom, že se zcela koncepčně změní chápání toho, co je to celospolečenský zájem.

Skutečným celospolečenským zájmem není přímé uspokojování té které kon- krétní potřeby, nýbrž zabezpečení podmínek, za nichž budou mít ekonomické subjekty příznivé příležitosti k tomu, aby si navzájem směnily to, co potřebu- jí. Celospolečenský zájem musí tudíž směřovat nikoli k jednotlivým známým potřebám, nýbrž *k podmínkám zachování, rozvíjení a kultivace tržního systému a jeho peněžních institucí*, které ekonomickým subjektům umožňují, aby si sa- my obstarávaly své potřeby způsobem, který není, nemůže být — a nemá ani smysl, aby byl — orgánům centra znám. Podstatné je, že trh žádné své vlastní cíle nemá; je tu naopak jenom proto, aby ekonomickým subjektům umožňoval realizaci jejich vlastních cílů. Přesně v té míře, ve které centrální autorita usi- luje o to, aby trh produkoval nějaké konkrétní výsledky, ztrácí peníze svou moc být prostředkem uskutečnění vlastních plánů nejrůznějších ekonomických subjektů a prostředkem sladování těchto plánů. Ochrana peněz je ochranou je- jich *abstraktnosti a bezobsažnosti* jako ideální vlastnosti pro ty, kteří se teprve mají konkrétně rozhodovat a potřebují proto mít co největší prostor volby. Kon- krétní věcné struktury vznikají až z rozhodování těchto subjektů trhu.

Velká společnost a zájem na zisku

V moderní velké společnosti se ohromná většina nejrůznějších potřeb pokrývá jako výsledek tržního procesu, jehož jednotlivosti stát nezná a znát nemůže. Ekonomické subjekty si v tržním sektoru navzájem na principu ekvivalence po-

skytují tzv. soukromé statky, jejichž klíčovou charakteristikou je, že veškeré náklady s nimi spojené a veškeré výnosy vyplývající z jejich spotřeby lze beze zbytku připisat pouze jim. Na trhu má proto smysl hovořit o uspokojování zájmu (nebo poptávky nebo potřeb) jiných subjektů, ale ne o uspokojování nějakého celospolečenského zájmu, protože dodávky jakéhokoli jednotlivého podniku se nikdy netýkají společnosti jako celku; v krajním případě se mohou týkat všech jednotlivých subjektů celé společnosti. Avšak i tehdy se jedná o dodávku soukromého statku, o kterém platí, že veškeré náklady i výnosy jsou připisatelné zjištěným subjektům, které za ně platí nebo dostávají tržní cenu.

Ve velké společnosti každý výrobce také pracuje většinou pro neznámé, anonymní zákazníky. Nikdo zde nemůže souhrnně znát potřeby všech členů této velké společnosti, ani zdroje, kterými disponují. Ekonomické subjekty mohou být spojeny *pouze dobrovolnou peněžní směnou, a nikoli příkazem* jako v případě malé společnosti, kde v příkazu je a může být obsažena znalost všech potřeb a všech zdrojů. Právě proto je nutné, aby ekonomické subjekty včetně komerční banky sledovaly přímo svůj vlastní zájem na zisku, a tím až nepřímo i zájem svých klientů na trhu; proto není možné, aby sledovaly zájem těchto klientů přímo nebo aby přímo sloužily jejich potřebám.

Informace o tom, jak byl nějaký ekonomický subjekt (podnik, družstvo, jednatel) úspěšný v uspokojování potřeb svých neznámých zákazníků z velké a otevřené společnosti, se totiž k němu může dostat jen nepřímo jako *signál oprostěný od všech podrobností a jednotlivostí*, tj. jako peněžní signál. Ve velké společnosti není možné sdělovat jednotlivosti; žádný ekonomický subjekt se nemůže, i kdyby chtěl, dovědět, jak např. dobře padnou všem boty, které ušil, jak se všem jednotlivým kupcům jezdí v automobilu, který vyrobil, jak komu padne a sluší košile, které vyrobil, atd., atd. Výrobce se to může dovědět jedině z toho, že mu roste nebo klesá jeho vlastní zisk.

Právě proto je tak *klíčově důležité, aby každý nabízející v tržním procesu sledoval svůj vlastní zisk, protože je to jediný signál, který je současně jeho vlastním zájmem i zprávou o tom, jak svou nabídkou uspokojil „celospolečenský zájem“*. A jedině tato peněžní informace nezpůsobí ve společnosti informační zahlcení.

Úmyslně jsem dal výraz celospolečenský zájem do uvozovek, protože jen v administrativně direktivním systému může být každá jednotlivá dodávka právem považována za celospolečenský zájem, zatímco v monetarizovaném hospodářství může být společenský zájem jen na zachování toho *skutečně společného*, tj. podmínek, za nichž si jednotlivé subjekty mohou navzájem směňovat to, co podle svých vlastních plánů potřebují.

Námítky proti zisku, proti obchodování s penězi (přesněji proti povinnosti splatit úvěr) a obecně proti tomu, že by lidi ve společnosti měly spojovat peněžní vztahy, a nikoli společné konkrétní cíle, lze slyšet z různých stran velmi často. Jsou však možné jenom proto, že se nechápe, že požadovat, aby se vyrábělo a sloužilo přímo pro uspokojování známých potřeb známých subjektů, a nikoli pro zisk, není nic jiného než snaha o *společenský regres*, o návrat do poměrů patriarchální společnosti, kde je opravdu možné, aby její hlava zcela znala potřeby všech členů této malé společnosti a její zdroje.

Peníze versus jistota souhrnných výsledků

Důvodem, proč centrum nemá usilovat o to, aby každá jednotlivá dodávka nebo každý jednotlivý úvěr byly považovány za celospolečenský zájem, není jen to — a dokonce ani ne hlavně to —, že centrum nikdy nemůže znát všechny

jednotlivé potřeby, které poskytnutí určitého statku nebo služby pokrývá. Hlavním důvodem je, že v momentě, kdy centrum prohlásí směnu nějakého soukromého statku mezi dvěma ekonomickými subjekty za celospolečenský zájem, ochromí tím fungování peněžního systému v jeho základech. Svým příkazem k dodávce nebo ke spotřebě nějakého statku (nebo k poskytnutí a k použití úvěru) totiž centrum vytváří na obou stranách transakce *umělou jistotu*, čímž odmítá zásadní důvody, pro které se subjekty musejí řídit peněžními signály, a *likviduje i důvody existence peněz a peněžních institucí*. Tato umělá jistota je umělou proto, že centrum vydáním příkazu k dodávce nebo k poskytnutí úvěru na nějaký vymezený účel vystupuje jako někdo, kdo zná potřeby a zdroje všech subjektů, tj. jako někdo, kdo je schopen určit a koordinovat veškeré aktivity ve společnosti přímo, i když ve skutečnosti tuto souhrnnou znalost nemá a nikdy mít nemůže.

Právě ambice centra determinovat výsledek ekonomického procesu a přebírat za něj odpovědnost a odmítání poznatku, že tento výsledek a jeho dopad na jednotlivé subjekty a jejich skupiny *musejí zůstat něčím neplánovaným, otevřeným a neurčitým*, je tím, co ničí peníze a peněžní instituce. Dělá z nich nejen něco zbytečného, nýbrž i něco zásadně nežádoucího, protože peníze jsou v rukou velkého počtu ekonomických subjektů prostředkem volby a tyto nezávislé akty volby neosobně koordinují. Jsou tudíž něčím, *co musí vést k neurčitosti souhrnného hmotného výsledku ekonomického procesu*. Regulovat jenom množství těchto bezobsažných abstraktních peněz, které teprve aktem volby velkého množství jejich držitelů, z nichž nejvýznamnější jsou právě komerční banky, vedou k něčemu konkrétnímu, se z hlediska falešné ambice určovat konkrétní výsledky ekonomického procesu přímo a přímo dosahovat uspokojování potřeb členů společnosti zdá ztrátou moci a ústupem z vydobytých pozic. Přece je to však to jediné, co je nutné k tomu, aby z jednání dílčích subjektů vznikl sladěný celek. Nechápat snaha dosahovat z centra něčeho více, něčeho konkrétnějšího a viditelnějšího snadno celý peněžní systém rozruší, aniž se samozřejmě dosáhne toho, co bylo v základech onoho záměru.

To, co jsme až dosud uvedli, bylo nutné k tomu, aby bylo zcela zřejmé, že plný užitek, který může ekonomika z fungování komerčního bankovníctví mít, závisí na předpokladu, jehož splnění leží mimo toto bankovníctví. Podívejme se nyní na některé zvláště důležité problémy a situace, které v důsledku změněného postavení peněz a bankovníctví pro komerční banku vzniknou.

Nedobytné pohledávky, bankovní riziko a záruky

Na rozdíl od administrativně direktivního systému, který určoval použití zdrojů podle plánu, jenž předem s jistotou „věděl“, jaké jejich užití přinese největší prospěch společnosti, dostává v monetarizovaném hospodářství úvěr ten subjekt, který *pouze* sám očekává, že jeho produkci někdo koupí, a kterému někdo *pouze* uvěřil, že toto jeho očekávání má přijatelnou pravděpodobnost splnění. Úvěr je prodej zboží, služeb a peněžních pohledávek *za pouhý příslib* zaplacení. *Nejistota a riziko* chybného očekávání je proto neoddelitelnou součástí ekonomického systému, jehož jádrem je nezávislé rozhodování subjektů propojených peněží a peněžními informacemi. Riskuje a nejistotu má ten, kdo si formuluje plán vlastního jednání, riskuje o to víc, jestliže tento jeho plán jednání závisí na beztak nejistém výsledku jednání jiných.

Jestliže komerční banky vstupují svými aktivními a pasívními úvěrovými operacemi do všech nebo téměř do všech těchto nejistých toků zboží a služeb, samy a nezávisle se rozhodují podpořit nebo nepodpořit svým úvěrem plány

jednání svých klientů; pak je zřejmé, že značná část nevyhnutelných rizik a nejistot musí dopadat právě na ně. Vzniká tak *problém bankovních nástrojů a postupů, které by riziko a nejistotu každodenně zvládaly*. Je možné dokonce říci — s vědomím dopouštění se poněkud dramatické zkratky —, že kromě tohoto už žádný jiný vážný problém v komerční bance neexistuje. Není totiž třeba příliš velké představivosti k tomu, aby bylo zřejmé, co by následovalo, kdyby se z faktu rizika nesplacení úvěru nevyvozovala žádná předběžná opatření a žádná následná opatření v případě, že riziko se změnilo ve skutečnost. Např. z rizika, že plán nějakého podniku na prodej zboží nebo služby nevyjde, tj. že se bance nevrátí peníze, které na to poskytla. Došlo by k živelnému plynutí zdrojů k subjektům s nízkou a nejnižší efektivností jejich využití a s největší silou zdroje nasávat. Celé bankovníctví by se tím vrátilo tam, kde bylo až doposud. Po jisté době by tudíž peníze a komerční banky musely být nutně nahrazeny alternativním mechanismem autoritativního rozhodování, který by zdroje alokoval podle nějakého schématu a určoval subjektům, kolik čeho smí spotřebovat a k čemu. Tento autoritativní systém by je alokoval určitě hůře než dobře fungující systém komerčních bank vybavený všemi nástroji na čelení riziku a ochotný tyto nástroje používat, avšak určitě lépe než nedokončený systém komerčních bank, které nejsou vybaveny bankovními nástroji na zvládnutí faktu rizika a nejistoty, aby mohly dohrát „peněžní hru“ až do konce, tj. až k provedení reálných adaptací v podobě omezení nebo až likvidace nerentabilních činností nebo k převedení vlastnických práv ke zdrojům na nové subjekty.

Komerční banky nemohou fungovat bez toho, že peníze budou mít v sektoru podniků alespoň tu vážnost, kterou mají v sektoru domácností, že budou *jedinou podmínkou účasti na trhu a jediným důvodem pro vyloučení z ní*. V sektoru úvěrování obyvatelstva existují ručitelé, zkoumá se velikost pravidelného důchodu dlužníka, již existující obstavení tohoto důchodu a v případě nesplacení úvěru a neschopnosti dlužníka úvěr splatit se spořitelna skutečně hojí na ručiteli a v krajním případě celou věc rozhoduje soud. Také nesplacením úvěru ze strany podniků se musí „hroutit svět“, protože subjektu, který má nedobytné pohledávky, se zužuje základna, z níž odvozuje tok svého důchodu — což samozřejmě ještě předpokládá, že nesmí existovat žádný jiný zdroj (např. státní rozpočet), ze kterého by bylo možné důchod odvozovat.

Komerční banka proto musí mít *účinné nástroje na ochranu svých pohledávek*. Těmito nástroji jsou cenné papíry (v angličtině se dokonce název pro cenný papír — security — spojuje s představou zajištění a ochrany). Ochrana nebo zajištění půjček pomocí cenných papírů se děje dvojím způsobem:

— některé cenné papíry (např. směnky) zakládají právní důvod *žaloby dlužníka*. To předpokládá existenci směnečného soudu a vůbec právní ochranu držitele tohoto cenného papíru. Právo musí tedy hájit nejenom společně užívané, nevymezené a nerozdělené „společenské vlastnictví“, nýbrž také ty jednotlivé subjekty, které drží cenné papíry, tj. doklad o vlastnickém právu k nějakému majetku nebo výnosu;

— cenný papír se přijímá jako *záruka nebo jistění půjčky*. Tento cenný papír nemusí být nutně emitován komerční bankou; může to být např. akcie, obligace, konosament atd. Znamená to, že vlastnické právo k příslušnému majetku bude v případě nesplacení jistiny a úroků (nebo části odpovídající zbývajícimu dluhu) převedeno na držitele záruky.

Nemůžeme se zde pouštět do všech důsledků a bankovně technických podrobností práce s bankovními zárukami úvěrů. Musí však být již zcela zřejmé, že komerční bankovníctví a užitek z něho *stoje a padá* s fungujícím a rozvinutým *systémem soukromého práva*, který umožňuje vymezit vlastnictví jednotlivých

ekonomických subjektů a účinně je ochraňovat a prosazovat. Pro fungování komerčního bankovníctví je tedy nezbytné vytvořit právní a technické předpoklady pro jednoznačnou identifikaci vlastnických práv tak, aby veškeré jmění každého podniku bylo jednoznačně přiřaditelné vymezeným subjektům, kterým připadne výnos z tohoto jmění. Musí být možné jeho *libovolně velké části převádět* podle potřeby na různé subjekty-účastníky trhu (tedy také na komerční banku) a všeobecně tak dosáhnout jeho mobility. Funkce cenných papírů v peněžním systému jsou ještě další, jako prostředek jistění bankovních pohledávek však mohou sloužit jenom proto, že je možné s nimi obchodovat, tj. směnou je převádět z jednoho subjektu na druhý, a že např. majiteli akcií dávají právo na výnos z té části reálného majetku, jehož vlastnický titul představují. V dosavadním ekonomickém systému tomu bylo tak, jako by veškeré akcie ve státním sektoru držel stát nebo společnost jako jediný monopolní vlastník, takže nebylo ani nutné, ani možné majetek převádět, a tím ani akcie skutečně emitovat. Podniky neměly vymezena vlastnická práva, byly to jen „nižší články řízení“; stát byl univerzálním majitelem zisku, takže nebylo ani smysluplné, aby si jistil pohledávky vůči sobě. Obecně je to důsledek falešného předpokladu, že centrální plánování může vyloučit riziko a nejistotu a že jednání všech ekonomických subjektů mohou být předem sladěna podle jednotného plánu.

Dlouhodobé úvěry, depozita a monopol

Tradiční rozlišování úvěru krátkodobého a dlouhodobého může být zavádějící, pokud se za tímto rozlišením nevidí, že rozdíl v tom, na jak dlouho se peníze půjčují, vyplývá z mnohem podstatnějšího rozdílu, totiž *na co se půjčují*. Tento rozdíl má závažné důsledky jak pro chování komerční banky, tak pro její národohospodářskou funkci.

Krátkodobý úvěr je krátkodobý proto, že se poskytuje na provozní účely, tj. na překlenutí různých nesouladů mezi koupí a prodejem, slouží k urychlení toků zboží a služeb a umožňuje vyšší využití daného výrobního zařízení (kapitálu), protože prodávající nemusí čekat, až dostane zapláceno, a může nakoupit suroviny, práci a materiál a pokračovat ve výrobě a kupující nemusí s koupí čekat, až sám dostane zapláceno za své zboží nebo služby. Komerční banky vytvářejí k tomuto účelu emisí krátkodobého úvěru peníze tím, že kupováním pohledávek svých klientů přeměňují jejich nižší likviditu na vyšší. Podstatné je, že touto svou „klasickou“ a původně jedinou funkcí komerční banky *zvyšují využití daného výrobního zařízení*.

Dlouhodobý úvěr je dlouhodobý proto, že se poskytuje na reálné investice, tj. nikoli na využití daného výrobního zařízení, nýbrž na jeho rozšíření, nikoli na zvýšení likvidity ekonomiky, nýbrž na její snížení.

Rozlišení mezi provozním a investičním úvěrem namísto rozlišení mezi krátkodobým a dlouhodobým úvěrem umožňuje lépe vidět hlavní funkce komerční banky, meze poskytování dlouhodobého úvěru, a zejména podmínky, které je třeba vytvořit pro to, aby investování bylo vskutku výsledkem generování dobrovolných úspor, a nikoli naopak, aby úspory byly vynucené investováním uměle zbaveným vazby na dobrovolné úspory.

Jakmile komerční banka poskytne dlouhodobý úvěr, tj. váže část svých zdrojů v nějakém podniku, stává se z ní podílník na kapitálu tohoto podniku a v té míře přestává být bankou. Zákonodárství, které ve světě upravuje činnost komerčních bank, obecně „nerado vidí“, když nějaká banka investuje do jiných podniků, a možnost, aby komerční banky investovaly, různě omezuje (v USA smí komerční banka investovat maximálně do výše 10 % svého kapitálu). Ko-

merční banka nemá být ani tolik tím, kdo sám spoří a investuje, jako *tím, kdo svěřené úspory realokuje a svým kapitálem umožňuje ostatním podnikům jejich kapitál co nejlépe využívat*. Když komerční banka své zdroje investuje do nějakého jiného podniku, tj. poskytne mu dlouhodobý úvěr, zmenšuje se tím její schopnost poskytovat krátkodobý úvěr, tj. její schopnost plnit svou hlavní národohospodářskou funkci, kterou je napomáhání využití daného výrobního potenciálu.

Dosavadní praxe poskytování dlouhodobých úvěrů bankou byla spojena s některými jevy, jejichž pokračování je nežádoucí, protože by ohrožovalo jak obchodní banky samotné, tak plnění jejich národohospodářské funkce. Poskytování dlouhodobých úvěrů bankou totiž vycházelo vstříc neodpovědné investování podniků i plánovacího centra, která byla umožněna právě tím, že podniky ani plánovací centrum nebyly nuceny samy *spořit a úspory kupovat za tržní cenu*. Využívaly možnosti, kterou jim banka svou permisivní politikou na aktivní straně své bilance poskytovala, totiž získat laciné zdroje z úspor obyvatelstva. Banka mohla takto postupovat jenom proto, že měla administrativní monopol daný tím, že deponenti z řad obyvatelstva neměli možnost investovat své úspory jinak a výhodněji.

Vyjdeme-li z toho, že komerční banka v nové situaci nebude mít monopol a nebude moci plnit svou *bývalou nezájmovou úlohu dodavatele lacino získaných úspor podnikům*, pak se v oblasti dlouhodobých úvěrů naskýtají pro komerční banky dvě strategie, z nichž jenom ta druhá je ekonomicky zdravá a podporuje navíc rozvoj a možnosti fungování vlastního sektoru komerčního bankovníctví.

První strategií je pouštět se i nadále do dlouhodobých úvěrů a pokračovat tak v „tradici“ praxe, která podniky zbavovala povinnosti ucházet se o úspory obyvatel přímo a naopak jim nabízela možnost, že banka úspory od obyvatel přes spořitelnu koupí sama a pak je investuje do podniků. I kdyby byla tato transakce postavena na komerčním základě, tj. komerční banka by úspory levněji nakupovala a dražé prodávala, stále by zde bylo nebezpečí, že komerční banka zčásti převezme funkci podnikatele nebo akcionáře podniků, a tím i *blok pohledávek, které by byly neprodejně* nebo obtížně prodejné i za předpokladu, že by bylo dovoleno je skutečně prodat. Nerozvinutost kapitálového trhu a jeho nástrojů (cenné papíry), se kterou je třeba v dohledné době počítat, tak ještě zvyšuje riziko a spornost strategie komerčních bank při poskytování dlouhodobých úvěrů. Vada takovéto strategie není ani tolik v tom, že úvěr je dlouhodobý a že tak zpomaluje návratnost bankovních zdrojů a odnímá je použití v oblasti krátkodobého úvěru. Vada je v tom, že efektivnost investice samotné je z povahy věci něco velmi nejistého — nejistota efektivnosti je charakteristická právě pro dlouhodobé investice na rozdíl od krátkodobých. Pravděpodobnost, že nějaký podnik, který se jeví jako dokonale platebně schopný v červnu, se dostane do platební neschopnosti v září, je malá. Pravděpodobnost, že hodnota dlouhodobých pohledávek banky vůči nějakému podniku za pět let silně poklesne, je velká. Komerční banka by svou angažovaností v oblasti dlouhodobých úvěrů přebírala podnikatelské riziko, aniž by byla v dohledné době schopná těmto rizikům náležitě čelit, čímž by v národním hospodářství podporovala a prodlužovala dosavadní investiční nezodpovědnost a přispívala k ničení zboží, s nímž sama obchoduje, totiž peněz.

Zcela správně se za princip zdravého bankovníctví považuje to, aby si banka udržovala *velký podíl aktiv ve formě krátkodobých pohledávek*. Avšak hlubší důvod je v tom, že si banka jinak stěží udrží svou vlastní platební schopnost, čímž přivede do obtíží jak sebe, tak národní hospodářství.

Druhou strategií je, aby se komerční banky v oblasti dlouhodobých úvěrů příliš neangažovaly a alespoň zpočátku se učily na klasickém bankovním „řemesle“ v oblasti *krátkodobých úvěrů*. Navíc tím, že komerční banky alespoň zčásti „vyklidí pole“ v oblasti dlouhodobých investic, přinutí podniky, aby si kupovaly úspory od obyvatel a ostatních ekonomických subjektů přímo samy, a tím *emitovaly cenné papíry* (akcie a obligace), které banka sama potřebuje jednak pro jištění svých aktivních úvěrových operací, jednak pro možnost obchodovat s nimi v oblasti bilančně neutrálních operací. Obyvatelstvo, které poskytuje největší část úvěrových zdrojů do vnitřní ekonomiky (cca 50 %) a dosud nemělo přístup ke všem prostředkům peněžního trhu, tj. nemělo možnost kupovat cenné papíry, tím také získá možnost *aktivně ovlivňovat alokaci svých úspor*, a tak racionalizovat národohospodářskou strukturu výroby. Neschopnost některých podniků si na peněžním trhu dlouhodobě peníze obstarat, tj. nedůvěra veřejnosti k těmto podnikům, může být z hlediska komerční banky jen vítaným odlehčením v její jinak těžko unesitelné odpovědnosti za odhad podnikatelských rizik.

Pokud budou obchodní banky jednou chtít poskytovat i dlouhodobé úvěry, budou muset být vybaveny příslušnými nástroji, jak převádět zdroje od těch, kteří si přejí investovat své úspory, k těm, kteří zdroje k reálným investicím potřebují nebo, což je totéž, nástroji, jak přeměňovat své dlouhodobé pohledávky na dlouhodobé pohledávky osob, které si přejí investovat své úspory. Budou tedy muset být vybaveny ve světě standardními nástroji, jakými jsou hypoteční listy, komunální obligace apod.

Kladné účinky peněžního trhu, kterými je oceňování jmění a efektivní alokace zdrojů, se mohou dostavit jen tehdy, bude-li počet účastníků trhu *dostatečně velký*, včetně velkého počtu obchodních bank (např. v Norsku, které má 4 mil. obyvatel, působí v současné době asi 50 obchodních bank a přes 500 spořitelen). Jakkoli se může z úzkého pohledu zdát, že je v zájmu komerční banky zachovat si monopol na úspory obyvatel, tj. nemuset o ně konkurovat s poptávkou jiných subjektů peněžního trhu (podniků, jiných bank, státu), je tento monopol zničující nejen pro komerční banky samotné, nýbrž i pro národní hospodářství jako celek. Banka jako monopolní kupující úspor totiž nemůže být ničím jiným než *povinným investorem*, protože monopol na depozita může získat a mít jen od centrální autority. Ta bance monopol udělí jen proto, aby zdroje, které jeho pomocí získala, investovala podle rozhodnutí této centrální autority.

LITERATURA

- [1] BARTOŠEK, K.: Možnosti a meze úvěrového podnikání bank. *Finance a úvěr*, 1988, č. 8.
- [2] BULÍŘ, A.: Význam peněžních veličin pro chování ekonomických subjektů. Praha 1989. – VŠE, katedra financí a úvěru.
- [3] JEŽEK, T.: Obchodní banka a její hlediska pro poskytování úvěru. *Finance a úvěr*, 1988, č. 7.
- [4] KLAUS, V.: K některým otázkám funkcí a vztahů centrální banky a bank komerčních. *Finance a úvěr*, 1989, č. 3.
- [5] KOČÁRNÍK, I.: Některé problémy obnovy zbožně-peněžní rovnováhy v čs. ekonomice. *Finance a úvěr*, 1987, č. 12.
- [6] MLČOCH, L.: Chování čs. podnikové sféry. Praha, EÚ ČSAV 1989.
- [7] POTÁČ, S.: Aktuální úkoly SBČS v přestavbě hospodářského mechanismu. *Finance a úvěr*, 1989, č. 2.
- [8] TUREK, O.: Rovnováha a koordinace ekonomických aktivit. *Politická ekonomie*, 1989, č. 6.